

СПОНУКАЛЬНІ ІНФІНІТИВНІ РЕЧЕННЯ

У статті проаналізовано семантичні, структурні та функціональні властивості спонукальних інфінітивних речень. Особлива увага сконцентрована на аналізі модальної семантики спонукальності, яка має широкий спектр виражальних засобів.

Ключові слова: *інфінітивне речення, модальність, модальне значення імперативності.*

Будь-який комунікативний акт має певне призначення. Речення як основна одиниця комунікативного акту характеризується комунікативною парадигмою, що “ґрунтується на категорії настанови” [3, 164]. Суть цієї категорії полягає у тому, що у ній виділяються “три основні складники – значення розповідності, питальності і спонукальності” [3, 164]. Відповідно до цього усі речення за метою висловлювання поділяють на розповідні, питальні та спонукальні.

Проблемі спонукальності присвячено низку досліджень. Цим питанням займалися О. С. Мельничук, К. Г. Городенська, А. П. Грищенко, Л. О. Кадомцева, М. Я. Плющ, В. М. Русанівський та інші дослідники. Розглянуто спонукальні конструкції і в синтаксичних описах сучасної української мови як один з різновидів речення за метою висловлювання (І. Р. Вихованець, Н. В. Гуйванюк, П. С. Дудик, А. П. Загнітко, М. У. Каранська, І. І. Слинько та ін.); у працях з семантичного синтаксису (Л. В. Бережан, О. І. Наконечна, С. В. Мясоедова, Н. В. Швидка).

Деяко повніше, ніж в україністиці, речення спонукальної модальності досліджені на матеріалі російської мови. Спонукальні речення з формально-граматичного погляду розглядають О. О. Шахматов, О. М. Пешковський, І. С. Андреева, А. В. Бельський, Л. О. Сергієвська та інші; у функціонально-семантичному аспекті – О. С. Кондзеля; на семантичному рівні – О. П. Володін, В. Г. Гак, В. С. Храковський та ін.; на комунікативному – В. М. Абашина.

Метою нашої статті є розгляд спонукальних інфінітивних речень у семантичному, структурному та функціональному аспектах.

Актуальність обраної теми зумовлена необхідністю дослідження однієї з важливих комунікативних категорій лінгвістики – категорії спонукальності, а також недостатньою вивченістю спонукальних інфінітивних речень в українській мові.

Спонукальні речення виражають такі різновиди волевиявлення: наказ, вимогу, заклик, побажання, прохання, пораду, дозвіл тощо [3, 146]. Найбільш властивими для спонукальних речень є такі конструкції:

а) з присудком, вираженим дієслівною формою наказового способу: *Вишукуйте свій полк!, Ідть гуляти;*

б) спонукальні речення з присудком, вираженим формою інфінітива: *Гармату негайно переправити!, Припинити розмови;*

в) інфінітивні речення з часткою *б (би)*: *Вам би відпочити, Листа б написати* (ми такі речення відносимо до окремої групи – оптативні і в цій статті не розглядаємо);

г) спонукальні речення з присудком, вираженим формою І особи множини наказового способу: *Ходімо до театру* [4, 86].

А. П. Грищенко усі засоби вираження спонукальності поділяє на прямі й непрямі. До перших він відносить синтетичні й аналітичні форми наказового способу дієслова у поєднанні з відповідним інтонаційним оформленням: *Пам'ятай, на яку висоту поставила тебе історія! Будь же гідним її* (О. Довженко). До других – інфінітив: *І знову короткі, чіткі накази: Рятувати людей. Найперше людей. Не допустити жертв* (О. Гончар); перформативні дієслова: зобов'язувати, вимагати, забороняти, наполягати, наказувати та інші: *Я наказую вам вийти з кімнати!*; безособові перформативні дієслова або ж предикативні форми на *-но*: *Виносити книжки з читальні забороняється!* – *Виносити книжки з читальні заборонено!* Також до непрямих засобів спонукування автор відносить питальні, оптативні та умовні речення [5, 587-588].

Ми зупинимо свою увагу лише на частині спонукальних речень, а саме на інфінітивних реченнях.

Стверджувальні спонукальні речення формуються за допомогою інфінітивів доконаного та недоконаного видів, на відміну від заперечних, де вживаються інфінітиви лише недоконаного виду: *Не кожному в такому віці випадає честь стати капітаном, може, тому й старається*

так, вміє радіти роботі, стоїть справді як закоханий, коли виконується його команда: “Ставити паруси”... (О. Гончар); Воронцов скомандував ліве плече вперед і стром повів хлопців до кам’яного басейну, наповненого водою. – Зняти головні убори! (О. Гончар); – Не дозволені. Але, звичайно... – І не дозволяти (В. Винниченко).

Значну роль у формуванні спонукальних речень відіграє семантика інфінітива. Найчастіше вживаються інфінітиви на позначення дії та результатів дії: *Адже зрозуміло, що після цієї канонади сюди посунуть танки... Зараз уже кожному ясно, що батальйонам не всидіти на цім чортовім п’ятаку!.. Відступати, поки не пізно!..* (О. Гончар); *Нас ждуть поневолені народи Європи, – добирає Сагайда не раз чути слова. – Нас послано визволити їх. Єсть, визволити! – влучив-таки козирнути боєць, ледь тримаючись на ногах. – Ми ще з вами...* (О. Гончар).

Не так часто трапляються предикати стану, процесу: *Прийшов, сказав весело: – Прогулянку вечірню вважати законною, ну а тепер...* (О. Гончар); *Годі! Думати про інше!* (В. Винниченко); *Не бреше. І менше не хоче? Це категорично?.. Гм. Добре, Чудесно. Тоді так: згодитись. Хай дає* (В. Винниченко).

Деякі лексико-семантичні групи інфінітивів не вживаються у спонукальному значенні. До них належать інфінітиви, що позначають:

1) початок або продовження відповідного стану, в якому перебуває предмет (у прямому значенні), тобто процесуальні ознаки, не співвідносні щодо виконання, тривання з персональністю (*бубнявити, виникати, гудіти, жевріти, зазвучати, іржати, телитися*);

2) перехід з одного стану в інший (*гоїтися, заживати, м’якнутися, охолонутися, твердішати* тощо);

3) набуття певної просторової характеристики (*височіти, глибиніти, даленіти, самотіти, порожніти*);

4) набуття певного кольору (*багряніти, біліти, голубіти, жовтіти, золотіти, сивіти, чорніти*);

5) багатократність або довготривалість дії – формальний показник префікс *попо-* (*попобачити, попоблукати, поповиварювати, поповозити, попоказитися, пополамати та інші, але попоїж, попоїжте*);

6) негативне ставлення до об’єкта (*гидувати, гордувати, гребувати, ненавидіти, нехтувати*);

7) вказівку на надмірність кратного вияву дії з негативними для суб’єкта (бенефіціанта) наслідками (*догулятися (до...), догратися (до...), доходитися (до...), добігатися (до...)*);

8) різні співвідношення і зв’язки між предметами, явищами (*відрізнятися, коштувати, полягати, стелитися*).

9) набуття певної форми чи рельєфної характеристики (*гостріти, горбатіти, горбитися, кругліти, морщитися та інші*) [6].

Деякі з вищезазначених дієслів здатні вживатися в спонукальних реченнях, але лише із заперечним значенням: *Не горбитись!; Не морщитись!*

“Імперативні інфінітивні речення звернені до конкретної або узагальненої особи” [1, 28]. Якщо об’єктом спонування є узагальнена особа, то вона стає зрозумілою із ситуації. Наприклад, табличка “**НЕ СМІТИТИ**”, яка розміщена у приміщенні вказує, що заборона стосується всіх, хто перебуває в цьому приміщенні. Якщо ж об’єктом спонування є конкретна особа, то вона зазначається за допомогою звертання або є імпліцитною, і відновити її можна з контексту: – *Панове! За невдалий жарт засудити Вінкельмана на порцію сонячного хліба!* (В. Винниченко); *Повітря в горах дуже прозоре, отже, і видимість тут стала набагато краща, ніж на рівнині. Тому наводчикам і спостерігачам, які звикли відзначати відстань в умовах рівнини, тут ці відстані здавались меншими від справжніх. Брянський поставив начебто химерне завдання: Перебудувати очі!* (наводчикам і спостерігачам – В. М.) (О. Гончар).

Давальним відмінком, як правило, позначається особа, яка не бере участі в комунікативному процесі: *Отже, його пропозиція: тільки добре “почиститись” і чекати гостей із чистим... сумлінням і помешканням. А Рінкеля завтра рано заарештувати. Цю приємну операцію доручити товаришеві Тіле, який, нема сумніву, виконає її блискуче й не без естетичного задоволення* (В. Винниченко); *Виконання присуду доручити двом товаришам Центрального Бюро Німеччини* (В. Винниченко); *А після того дасть йому п’ять мільйонів, а не процентів* (В. Винниченко).

Інші поширювачі інфінітивного речення залежать від семантики незалежного інфінітива. Інфінітиви на позначення конкретної дії поєднуються з іменниками або займенниками у знахідному відмінку без прийменника: *І командувач видає наказ до негайного виконання: атакувати в лоб Турецький вал негайно й невідкладно, якою завгодно ціною. Мобілізувати мешканців ближчих сіл для запобіжних робіт на бродях, кавдивізії й повстанській групі негайно сісти на коней і переходити Сиваш* (Ю. Яновський); *Підтримати його негайно!* (О. Гончар).

Трапляються приклади, де без знахідного відмінка неможливо обійтися: *Позачиняти всі*

вікна! Зашморгнути портъери! (Винниченко); *Виймайте із своєї й моєї машини скло й ховайте, де знаєте. Апарати порозбирати й частини порозкидати. Розумієте?* (В. Винниченко).

У деяких випадках знахідний відмінок може замінятися родовим: *Хтось тихенько рипить дверима. Принцеса Еліза клацає пальцем правої руки по долоні лівої: хто сміє порушувати наказ – під час праці не входить до робітні?!* (В. Винниченко); *Він був тепер начбоек полку. Колись інших підвозів, а зараз сам, загубивши коня, чвалав із сідлом на плечах, передаючи старшинам наказ “хазяїна”: жодного ящика боєприпасів не кидати* (О. Гончар).

Г. П. Арполенко та В. П. Забеліна зазначають, що “із знахідним відмінком іменника з прийменником інфінітив із значенням дії можливий, якщо іменник вжито в обставинному значенні...” [1, 18]. Наприклад: *Всім прикажчикам вернутись на місця* (В. Винниченко). Якщо ж інфінітив має значення розумової діяльності або мовленнєвого акту, то знахідний іменника з прийменником також можливий: *Думати про інше!* (В. Винниченко); *В інтересах широкої пропаганди, змішання в рядах ворога й підняття духу в робітничих масах смертний присуд над головою цієї банди, Фрідріхом Мертенсом, широко оголосити перед виконанням і не пізніше наступної ночі* (В. Винниченко).

Окрім знахідного в обставинному значенні може вживатися й місцевий відмінок: *Іменем батька Нестора Махна, – реготав Панас, – призначаю тобі суд і слідство. За вбивство рідного брата Андрія – утопити в морі, за підтримку української держави на території матері порядку анархії – одрубати голову* (Ю. Яновський).

Інфінітиви зі зворотнім постфіксом –*сь* або –*ся* поширюються іменником в орудному відмінку, а не в знахідному, пор.: *Натомість довантажитись боєприпасами* (О. Гончар) – *Натомість довантажити боєприпаси*. Також орудним відмінком виражається знаряддя дії, вираженої інфінітивом: *І за всяку просто-таки дарницю він карає найлютішими карами. За збирання дров у суботу – побити камінням* (В. Винниченко).

Семантико-синтаксична структура спонукальних речень може ускладнюватися компонентами, які належать до модифікаційно-супровідного рівня (вставні слова, словосполучення і речення, звертання, частки, вигуки). Комбінування модифікаторів створює виразний емоційно-експресивний план висловлень, ускладнює їхній модально-семантичний зміст [6]: *Нічого страшного, звичайно, не може статись. Але під умовою все ж таки повної розсудливості. Наприклад, не підставляти навмисно свої груди під револьвер тих бандитів* (В. Винниченко); *Фріц раптово скидує головою й починає швидко шукати очима по хаті здається, він щось забуває, щось важне. Ах, так: переодягтись* (В. Винниченко).

Основна семантика спонукальних інфінітивних речень – наказ, якщо це стверджувальні речення, і заборона, якщо заперечні. Загальне значення наказу може мати різні семантичні відтінки, такі як:

1. Розпорядження. Ці речення можна знайти в таких розпорядчих документах, як постанова: ... *Кабінет Міністрів України постановляє:*

Затвердити перелік шляхів і напрямків транзиту товарів через територію України...; розпорядження: ...*ПРОПОНУЮ:*

Закріпити підприємства, установи, організації, зареєстровані у Ватутінському районі, за установами освіти згідно з додатком 1; наказ: ПРИЗНАЧИТИ:

1. *Григоренко Наталію Юхимівну на посаду асистента кафедри органічної хімії з 01 липня 1995р., встановити посадовий оклад 120 гривень.*

2. Інструкція. Такі речення притаманні для інструкцій із використання різних приладів, вживання ліків: *Не давати препарат дітям разом з іншими засобами, що містять парацетамол; рецептів: Скибочки пшеничного хліба чи батона змазати тонким шаром вершкового масла, а зверху покласти шпроти чи сардини. Окремо подати півкружальця лимона; правил поведінки: Не розмовляти: іде іспит; У верхньому одязі не заходити.*

3. Заклик: *Дбати про екологію рідної землі і своєї душі* (Голос. України. 2001. 12 січня).

4. Застереження: *І, боже борони, ні до якої політики не втручатися* (В. Винниченко).

5. Дозвіл: *Гаразд, всім гратися* (розм.).

6. Категорична порада: *А моя рада була така: оброблені та засіяні лани розподілити між партизанськими вдовами та матерями. Тут є навіть такі сім'ї, що їхні сини в генерала Свободи воюють... А з незасіяного клена заможнішим нарізати, які власне тягло мають...* (О. Гончар).

7. Самоспонукування. У таких реченнях об'єктом спонукування та суб'єктом спонукування є одна особа: *Ну, і годі, не думати, не згадувати, знищити в душі, розтерти, як гидкою червака, витерти всякий слід* (В. Винниченко). На думку В. М. Бріцина, такі речення “втрачають семантику наказу і наближаються до речень, що виражають усвідомлення певної необхідності” [2, 253].

Спонукальні інфінітивні речення мають синонімічні зв'язки з реченнями, до складу яких входить дієслово дійсного способу 1-ої особи теперішнього часу, модальне слово або дієслово наказового способу: *Порозчиняти всі вікна! Повпускати всі вітри неба й землі, всі бурі, блискавки, громи* (Винниченко) – пор. *Наказую порозчиняти всі вікна! Наказую повпускати*

всі вітри неба й землі, всі бурі, блискавки, громи – **Порозчиняйте всі вікна! Повпускайте всі вітри неба й землі, всі бурі, блискавки, громи;** *Не застосовувати препарат після закінчення терміну придатності – пор. Не застосовуйте препарат після закінчення терміну придатності – Не можна застосовувати препарат після закінчення терміну придатності.* Проте співвідносність цих речень, на нашу думку, не можна брати за головний принцип теорії походження спонукальних інфінітивних речень. Якщо порівняти ці речення, то можна побачити, що вираження значення наказу більш інтенсивно передають інфінітивні речення. Саме тому вони частіше вживаються для передачі категоричного наказу, ніж речення з наказовим дієсловом або дієсловом дійсного способу 1-ої особи теперішнього часу. Протилежна ситуація спостерігається при необхідності передачі значення інструкції, правил поведінки, поради або побажання. Тут інфінітивні речення вживаються не так часто.

Отже, можемо зробити висновок, що спонукальні інфінітивні речення мають значення наказу з різними семантичними відтінками.

Список використаних джерел

1. Арполенко Г. П. Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові / Г. П. Арполенко, В. П. Забеліна. – К. : Наук. думка, 1982. – 131 с.
2. Брицин В. М. Синтаксис и семантика инфинитива в современном русском языке / Виктор Михайлович Брицин / АН УССР. Ин-т языковедения им. А. А. Потебни; Отв. ред. Г. П. Ижакевич. – К. : Наук. думка, 1990. – 320 с.
3. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник / Іван Романович Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Плющ Н. П. Синтаксично-інтонаційні особливості спонукальних речень в українському розмовному мовленні / Н. П. Плющ // Матеріали республіканської наукової конференції з проблем синтаксису українського сучасного усного літературного мовлення. – Вінниця. – 1974. – 148 с.
5. Українська мова. Енциклопедія / Ред. кол.: В. М. Русанівський та ін. – К. : Укр. енциклопедія, 2000. – 752 с.
6. Харченко С. В. Семантико-синтаксична та комунікативна структура речень спонукальної модальності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец.: 10.02.01. “Українська мова” / Світлана Василівна Харченко; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2001. – 21 с.

Summary. The article deals with semantic, structural and functional peculiarities of the imperative infinitive sentences. The main attention is paid to the analysis of modal semantics of imperative infinitive sentences, which is demonstrated with different grammatical meanings.

Key words: infinitive sentences, modal imperative semantics.

УДК 812.161.2 – 32.09

Т.А. Марчак

БУТТЯ ЛЮДИНИ У ТВОРЧОМУ І ЖИТТЄВОМУ ПРОСТОРИ А.ЗАЛИВЧОГО

У статті йдеться про особливості автобіографічних новел Андрія Заливчого та їх роль у становленні нової української прози. Як підтвердження, проаналізовано становлення людини-героя у реальному та літературно-художньому світі письменника.

Ключові слова: буття людини, експресіонізм, імпресіонізм, опис.

Окрему частину панорами прози ХХ ст. становить творчість майже невідомого для сучасного читача письменника трагічної долі й трагічного часу – Андрія Івановича Заливчого, який належав до “перших хоробрих”. Він був предтечею свободи у час несвободи і пішов із життя у 26 років (1892-1918).

Писати про А.Заливчого важко, а часом навіть неможливо, бо непросто мовити про письменника, абстрагуючись від його життя і виходячи винятково у простір літературної спадщини. Намагаючись дати цілісне уявлення про Андрія Заливчого як письменника, громадського діяча, як непересічну особистість, людину, одержиму ідеєю змінити світ на краще, варто зробити акцент на вплив суспільно-історичних обставин, домашнього оточення, сільської атмосфери на формування літературно-естетичних смаків, традиції та новаторство автора збірки оповідань “З літ дитинства”. З цією метою доречно широко використати спогади сучасників